

PELLE JÁNOS

Gázkamra a sörgyárban?

MUNKASZOLGÁLATOSOK KŐSZEGEN ÉS ORVOSUK
NÉPBÍRÓSÁGI PERE

A 1939. évi II. törvénycikk alapján létrehozott, a magyar állampolgárságú zsidókat foglalkoztató munkaszolgálatához hasonló intézmény nem létezett sem a náci Németországban, sem a Wehrmacht által megszállt Kelet-Európában, sem pedig a Hitler szövetségeseiként a Szovjetunióknak hadat üzent országokban. 1940-től 1944. március 19-éig, Magyarország német megszállásáig a munkaszolgálatra behívott katonaköteles zsidó férfiak belföldön és a hadművelleti területen egyaránt szolgálatot teljesítettek. Összlétszámuk, a nemzeti kisebbségek tagjaival és politikailag megbízhatatlannak ítélttel együtt több százezer főt tett ki. Annak a mintegy 50 ezer zsidó férfinak, akit 1942 nyarán hívtak be, és akit a II. magyar hadsereg tagjaként a Donhoz vezényeltek, szörnyű sors jutott osztályrészül, mint ahogy azoknak a muszorosoknak is, akik katonai munkásszázadok tagjaként, német alárendeltségben 1943 júliusától kezdve a szerbiai Borban és környékén rézbányákban és vasútépítésen dolgoztak.

Az Ukrajnában és Szerbiában dolgozó munkaszolgálatosokról viszonylag sokat tudunk. Bár a Magyar Királyi Honvédség nyilvántartásai megsemmisültek, számos, részletes memoár áll a rendelkezésünkre, melyek zömmel 1945 után jelentek meg nyomtatásban. Elég, ha csak utalok Zsadányi Oszkár, Fóthy János, Kossa István, vagy Palásti László kötetekre, és olyan jelentős írók, mint Zsolt Béla, Örkény István vagy Zelk Zoltán emlékeztetéseire. Nagyobbrészt az 1944 novemberéig terjedő időszakot mutatja be Karsai Elek „Fegyvertelenül álltak az aknamezőkön” c. kétkötetes dokumentumgyűjteménye, illetve dolgozta fel Csapody Tamás Bori munkaszolgálatosok: fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből című, 2012-ben megjelent munkája. Ugyanerről a periódusról, Ukrajnáról és Borról számol be négy túlélő visszaemlékezése, melyet Randolph L. Braham közöl A magyarországi háborús munkaszolgálat c. 1996-ban megjelent kötetben.

Ugyanakkor meglehetősen keveset tudunk a munkaszolgálatos századok végső megpróbáltatásairól, utolsó, tömegmészárlásba, illetve megsemmisítésbe torkolló szakaszáról. Sorsuk a nyilas uralom alatt, 1944 novemberétől 1945 márciusáig teljesedett be, amikor már Magyarországon folytak a második világháború harcai. A vasúton Hegyeshalomra szállított, és ott német kézre adott munkaszolgálatos századok tagjai közül azok voltak a szerencsésebbek, akiket egyenesen Bergen-Belsenbe szállítottak más, Budapestről deportált zsidókkal együtt. A német táborban ugyanis ekkor már nagyobb volt a túlélés esélye, mint a Ligetfaluban, Kőszegen, Hidegségen, Balfon, Harkán, Ágfalván, Sopronkeresztúron, Sopronbánfalván, Kópházán, Fertő-

rákoson, Nagycenken, Hidegségen, és más településeken rögtönözve felállított munkatáborokban. Ezekről a nyugat-magyarországi táborokról, belső viszonyaikról annak ellenére keveset tudunk, hogy itt olyan ismert írókat gyilkoltak meg, mint az addig „védett” századokban szolgáló Szerb Antal, Halász Gábor vagy Sárközi György. Kőszegen volt deportált K. Havas Géza újságíró és Fenyő László költő is, akik már a tábor kiürítése után haltak meg.

Szita Szabolcs Halálerőd című könyve, mely megjelenése idején, 1989-ben felhívta a figyelmet a magyar holokauszt e kevésbé ismert fejezetére, alapjában véve a túlélők vallomásaira (a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság, a DEGOB által felvett jegyzőkönyvek) és töredékes levéltári iratanyagra épül. Nem teszi lehetővé a táborokon belüli viszonyok rekonstruálását, ahogy a kapcsolatokat sem, mely a foglyokat öreikhez, a helyi hatóságokhoz és a polgári lakossághoz fűzte.

AZ IMPROVIZÁLT NÉPIRTÁS

Az 1944. október 15-ével, Szálasi Ferenc hatalomátvételével kezdődött és a világháború végéig terjedő időszakban zajlott le a magyar holokauszt. Ekkor mind az áldozatok, mind a gyilkosok többsége magyar állampolgár volt, és a korabeli társadalom felelőssége, illetve előítéletessége még nyilvánvalóbb volt, mint a jóval több embert, mintegy 437 ezer vidéki zsidót érintő tavaszi és kora nyári deportálás idején. Utóbbit célszerű inkább magyarországi holokausztnak nevezni, megkülönböztetve a nyugat-magyarországi tömeggyilkosságtól. A két, tragikus eseménysorozat, az 1944 tavaszi és kora nyári, és az 1944–1945-ös egymástól elkülönülten, más politikai és katonai viszonyok között zajlott, sok tekintetben mégis hasonló volt: senki és semmi nem zavarta meg, a lakosság nem tanúsított ellenállást, a külföld pedig közönyösen szemlélte a tragédiát. A későbbi, improvizáltnak nevezhető népiirtás sok tekintetben magyarízűt nyújt a precízen megszervezett előbbire, és megvilágítja a vidéki településeken élő többség viszonyát a zsidó kisebbség tragédiájához.

A 1944. november elejétől egészen 1945. március végéig zajló magyar holokauszt áldozatainak többsége már nem a zsidó nők, gyerekek és öregek, hanem a munkaszolgálatos férfiak közül került ki. Ellentétben a kelet-európai tapasztalatok alapján, német precizitással szervezett deportálással, szervezetlen, brutális és sok tekintetben rögtönzött volt, bizonyos tekintetben hasonlított a fővárosi nyilas terrorhoz. Ám a gyilkosságsorozat Budapesten rövidebb ideig tartott, már ellenállásba ütközött és kevesebb áldozatot követelt.

A mai magyar–osztrák határ térségében az SS, illetve a *Sondereinsatzkommando* csak „mellékszereplő” volt, a szervezeti kereteket a térségben a Délkeleti Falat illetve Birodalmi Véderődöt (*Südostrwall, Reichsschutzstellung*) építetű Wehrmacht biztosította. Bár a háborúnak ebben az utolsó, zűrzavaros szakaszában is Eichmann és bécsi munkatársai gondoskodtak a zsidók szállításához szükséges vasúti szerelvényekről, a „végső megoldás” ekkor már nem szerepelt a náci Németország politikai céljai

között. A mintegy húsz-harmincezer áldozat részben az alultápláltság, a fertőző betegségek, a hideg és a kimerültség következtében halt meg, részben pedig azért, mert az SS-ekből álló őrség, illetve a helyi lakosság soraiból toborzott nyilas önkéntesek agyonverték, illetve agyonlőtték őket.¹

A polgári lakosság nem csak Magyarországon vett részt a zsidók legyilkolásában. Ugyanez történt a balti országokban, Lengyelországban, Nyugat-Ukrajnában, Romániában, Horvátországban a háború elején, 1941-ben. Figyelemre méltó viszont, hogy nálunk a világháború utolsó évében került rá sor, amikor már minden józanul gondolkodó ember számára nyilvánvaló volt, hogy a hitleri Németország katonailag alulmarad a szövetségesekkel szemben. Az antiszemita bűnbakképzés és a cinikus politikai uszítás még az utolsó hónapokban és hetekben, a nyilvánvaló összeomlás küszöbén is felszínre tudta hozni és tettekre tudta váltani a legdurvább és legpusztítóbb emberi ösztönöket.

A felsorolt nyugat-magyarországi helyszínek közül Kőszeget emeljük ki, és vizsgáljuk részletesebben, mégpedig két okból. Egyrészt azért, mert eddig ismeretlen dokumentumok állnak rendelkezésünkre, melyeket a történészek a városban történt tragikus eseményekkel kapcsolatban eddig nem hasznosítottak. Új levéltári forrás annak a rendőrségi vizsgálatnak, majd pernek az anyaga, melyet, dr. Rubányi Imre, a legnagyobb kőszegi munkatábor deportált orvosa ellen indítottak 1945 augusztusában. Kőszeg azért is érdekes, mert az ottani tragédiának volt egy tragikus epilógusa is. Erre a szomszédban, de már Ausztriában, Rechnitzen (Rohonc) került sor, ahol Batthyány Margit grófnő birtokán 1945. március 23-ról 24-re virradóra száznyolcvan, más források szerint kétszáz vasúton átszállított magyar zsidó munkaszolgálatost mészároltak le. A tragikus eset viszonylag ismert, történetileg és irodalmilag feldolgozott, szabadtéri múzeumnak beillő emlékmű is megőrökíti.

Kőszeg a második világháború utolsó hónapjaiban, Sopronnal és Szombathellyel együtt a nyilas kormányzat központja volt. A náci Németország utolsó szövetségese, Szálasi Ferenc „nemzetvezető” egy ideig a város környékén, Velemben, egy lefoglalt villában lakott, és 1944. december 29-től 1945. március 12-ig az itt kialakított óvóhelyen őrizték a Szent Koronát is. Kőszeg, Szombathely és Sopron térségébe (ezt a nyilasok Gyepű II-nek nevezték) több mint százezren menekültek az előrenyomuló szovjet hadsereg elől. Kőszeg lakosságát ebben az időben legalább a duplájára duzzasztották a háborús menekültek. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint 10321-en laktak a városban, viszont 1944. decemberében a menekültekkel, a betelepítettekkel és a zsidó internáltakkal együtt 21.778 főre szaporodott a népesség. Ebből a magyar katonaság 1600 fő, a német katonaság 523 fő, a HM Vezérkar 750 fő, a Fővezérség 600 fő, a Nemzetvezető katonai irodája 350 fő, a miniszterelnökség 700 fő, zsidó munkaszolgálatos 5000 fő.² Ezek az adatok azt mutatják, hogy a nyugodt, a kormányzóhoz hagyományosan hű kisvárosban 1944 végére nagy számban jelentek radikálisan nacionalista és antiszemita emberek, akik Horthyt a sikertelen „kiugrás” után árulónak tartották. Köztük volt többek között, Hubay Kálmán is, a nyilasok

legtehetségesebb, szónokként is meggyőző politikusa, akinek kőszegi megjelenéséről Székely László apátplébános is beszámol feljegyzéseiben.³

Az újonnan érkezett nyilasok egy részétől nem volt idegen a körülzárt Budapestről ismert messianisztikus-apokaliptikus gondolkodás, a „győzelem vagy halál” bosszúvágyó fanatizmusa, mellyel a kőszegi elvbarátaikat, és a hozzájuk csatlakozó fiatalokat is megfertőzték.

Azt, hogy Kőszeg központi szerepet játszott a tragikus eseményekben, a város akkori polgármestere is elismerte. Gyöngyös Endre, a nyilasok által leváltott, majd a háború vége után a tiszttségébe visszahelyezett polgármester 1945. június 15-én elhangzott beszédében ezt mondta: „Szomorú szívvel kell megemlítenem azt is, hogy Kőszegre hoztak több ezer zsidót. Szomorú szívvel, azért, mert emiatt ha még nem is, de hamarosan városunk országos botrány központjába fog kerülni, mert kb. 2000 zsidót, mondjuk meg magyarul, gyilkoltak meg itt. Ezek itt vannak eltemetve és ha katyni esetből világhírű botrány lett, úgy ebből is legalább országos botrány lesz.”⁴

Tudjuk, nem lett belőle semmiféle botrány, egészen mostanáig. De mi az pontosan, amit a nyilasok által „zsidóbarátsággal” vádolt kőszegi polgármester botránynak nevezett? Tanulmányom ezt a kérdést próbálja megválaszolni.

Kőszegen, ahogy másutt is, a zsidó munkaszolgálatosok elpusztításának eszköze a „munka által való megsemmisítés” volt. Hitler az ellene végrehajtott, de megghiúsult merénylet után adott parancsot a Birodalmi Védőállás, és az ennek részét alkotó, katonailag értelmetlen Délkeleti Fal építésére. Ahogy Szita Szabolcs Halálerőd című könyvében megállapította: „A kivitelező törzseket a Wehrmacht adta, a tényleges kiépítést és a szakaszok erődítésének sorrendjét azonban túlnyomórészt a náci párt-szervek befolyásolták és irányították. Az őrszemélyzet, a sáncmunkások rendelkezésére bocsátása, szállásuk biztosítása gyakorlatilag kizárólag a párt-szervek hatáskörébe tartozott. Ezek azonban sokszor nem katonai, hanem ’nemzeti szocialista’ szempontok szerint ügyködtek.”⁵

A Szálasi Ferenc vezette, Kőszegen berendezkedő nyilas kormányzat is mindezekelőtt politikai kérdésnek tekintette az építkezést. Miután az egész ország hadműveleti területté vált, a Magyar Királyi Honvédség fegyveres alakulatainak a németek parancsoltak, és ők látták el a velük együtt harcoló magyar katonákat. Viszont a munkaszolgálatos századok, melyek a Délkeleti Falat építő Wehrmacht utászparancsnokságai által kijelölt terepszakaszokon dolgoztak, nyilvántartási és adminisztratív szempontból a honvédséghez tartoztak. Ellátásukról és elhelyezésükről az önkormányzatoknak, illetve a helyi politikai szervezeteknek kellett gondoskodniuk.

Így a munkaszolgálatos századok sorsa legalább annyira függött a német, mint a magyar szervektől. Ténylegesen a nyilasok adták a munkaerőt a Birodalmi Védőállás építéséhez, ezért politikai tényezőnek számítottak. Ezért küldtek minden munkaszolgálatost Nyugat-Magyarországra: a Kárpátaljáról és a Felvidékről visszavont muszós századokat, és Budapestről legalább tizennégy, bevagonírozott századot, köztük a „svéd védettek”, akik addig csak belföldön dolgoztak. Vagonokban szállították

és csoportokban, gyalog hajtották őket a határ felé, úgy, mint Radnóti Miklóst és társait. A munkaszolgálatosokhoz csatlakoztak azok a sáncásásra alkalmasnak minősített zsidó polgári személyek, nők is, akiket a térségbe irányítottak.

A feltételek adottak voltak a népirtáshoz. Mindenekelőtt az áldozatok: a meneléstől és az addig átélt viszontagságoktól legyengült, rosszul táplált, téli ruházattal nem rendelkező tömeg, melynek egy része eleve alkalmatlan volt a nehéz fizikai munkára. Az egyre hidegebbre forduló időben, ahogy ezt előre lehetett látni, fertőző betegségek, főként tífusz és vérhas törtek ki a kényszermunkások között, akiket gyalázatosan élelmeztek. „Mire a lerongyolódott, fizikailag legyengült munkaszolgálatosok Nyugat-Magyarországra értek, munkaképességük a minimumra csökkent. A Harmadik Birodalom, bármilyen méretű munkaerőhiánnyal küzdött is, a szinte minden komolyabb munkavégzésre képtelen munkaszolgálatosokat, férfiakat és nőket nem akarta átvenni. Ágfalván, Harkán, Balfon, Sopronbátfalván és más községben, pontosabban a községtől távol helyezték el ezeket a szerencsétlen emberroncokat – minimális higiéniai feltételeket is nélkülöző, emberi tartózkodásra alkalmatlan táborokban.”⁶

1944. november elejétől kezdve vasúton érkeztek Kőszegre a Józsefvárosi pályaudvaron bevagonírozott munkaszolgálatosok, négy-öt napi, szörnyű utazás után. Legalább öt helyen (a sörgyárban, a Czeke-féle téglagyárban, a városi téglagyárban, a Wechter-féle fenyőmag pergető üzemben és a Weidl-malomban) „szállásolták el” őket. A legtöbbet a sörgyár főépületében, majd a területén emelt barakkokban, illetve sátrakban. Előbbieket sem lehetett rendesen fűteni, hát még az utóbbiakat. Innen hajtották ki őket földmunkára. A foglyokra belső, éjjeli és külső, nappali, fegyver őrség vigyázott. Az utóbbi tagjai a „brigádokat” vezető, zsidó származású kápók (jupók) közreműködésével munkára kényszerítették a foglyokat, úgy, mint Auschwitzban. A külső örök lehetetlenné tették, hogy a helyi lakossággal érintkezzenek, illetve kiegészítő táplálékhoz jussanak.

Szálasi honvédelmi minisztere, Beregfy Károly nyomatékosan utasította a helyi szerveket arra, hogy hermetikusan szigeteljék el a munkaszolgálatosokat.

„1031/1. kr. fővezérség - 1945. számú körrendelet

Zsidó munkaszolgálatosokkal érintkezés

Magyarország területén még mindig dolgoznak zsidó munkásalakulatok. Felváltásuk folyamatban van.

A zsidó munkaszolgálatosokkal való érintkezést, úgy katonai, mind polgári egyének részére megtiltom!

A honv. alakulatok pk.-ait, közig.-ban működő pk.-okat, valamint a közig. hatóságokat utasítom, hogy parancsom végrehajtását a legszigorúbban ellenőriztessék.

Gyepű II, 1945. évi január 21-én.”

Ezt a parancsot ismételte meg Endre László, a hadművelleti területek polgári igazgatási biztosa, aki a Sztójay-kormány vidéki deportálásokat végrehajtó belügyi államtitkára volt, Győr megye főispánjához írt, január 27-én kelt, Velemben feladott táviratában is.⁷

DR. RUBÁNYI IMRE KIHALLGATÁSA

Arról, hogy pontosan mi zajlott a kőszegi munkaszolgálatosok táboraiban, képet nyerhetünk annak a népbírósi pernek az anyagából, melyet Budapest Főváros Levéltára őriz a XXV.1.a 2380/1945. jelzettel. A dosszié dr. Rubányi Imre, a sörgyári tábor deportált „főorvosa” perének dokumentációját, a Népbírósi 2380/45 számú tárgyalásának jegyzőkönyvét, az ügyben tett tanúvallomásokat és más dokumentumokat tartalmaz.

Mai fejjel nehéz elképzelni, milyen alapon vádolt meg a kommunisták által megszervezett és működtetett politikai rendőrség egy, a korabeli rendeletek alapján zsidónak minősülő, és ezen az alapon munkaszolgálatra kötelezett, majd Kőszegre deportált orvost „háborús bűncselekmények” elkövetésével. Pedig ez volt a vád, ami a Népbírósi felállításáról szóló, 81/1945. M. E. számú rendelet 11-ik és 13-ik paragrafusára épült. (A rendeletet a debreceni Ideiglenes Kormány hozta és 1945. február ötödikén lépett hatályba.) A népbírósi feltételezte, hogy Rubányi doktor együttműködött a tábor parancsnokával deportált társai elpusztításában, és ezért háborús bűnös. Mégis, ennek az abszurd pernek az iratai teszik lehetővé, hogy rekonstruáljuk a kőszegi tábor belső viszonyait, és megkíséréljük választ adni arra a kérdésre is, hogy valóban működött-e gázkamra Kőszegen, ahogy ezt több túlélő is, egybehangzóan állította a DEGOB által felvett jegyzőkönyvekben.

Mindenekelőtt bemutatom a háborús bűnösnek letartóztatott dr. Rubányi Imrét. Személyi adatai szerepelnek a kihallgatása során felvett jegyzőkönyvben. Apja dr. Rubányi Adolf Béla, anyja leánykori neve: Kohn Borbála. Született 1906. február 14-én, nős, felesége neve: Bernhardt Aranka. Vallása: római katolikus. Foglalkozása: belgyógyász-szakorvos, Vagyoni viszonyai: a Budapest XII. Krisztina krt. 63. sz. ház fél részének tulajdonosa. (Ez egyben a lakcíme is.)

Más forrásokból kiderült, hogy az apja körzeti orvos volt Budapesten, a Vízivárosban. Öccsét, dr. Rubányi Pált, Borba deportálták, ahol a „második transzporttal” szabadult fel 1944 októberében. Ő később a budapesti I. számú Sebészeti Klinika és az Országos Sebészeti Intézet igazgatója lett. Munkásságát Kossuth-díjjal és más magas kitüntetésekkel ismerték el a hatvanas és hetvenes években.

Imre tehát igazi orvosdinasztiába született 1929-ben. Budapesten kapta meg orvosi diplomáját, ezután 1933-34-ben I. Belklinika (Herzog-klinika, Üllői út 78.) díjtalan gyakornoka volt, belgyógyász-röntgenológusként, majd 1935-től 1938-ig az OTBA orvosa.⁸ A Magyar Orvosi Kamara 1942-es évkönyve már csak azt említi, hogy szakterülete a „bélbetegségek és a sugaras eljárások”, munkahelyéről, ahonnan a származása miatt elbocsáthatták, nem szól.

A Népbírósi Országos Tanácsa 1947. május 22-én „alaki semmisségi okból” megsemmisítette a budapesti népbírósi, mint első fokú bíróság elmarasztaló ítéletét, és a vádlottat felmentette a háborús büntett vádja alól. Dr. Rubányi Imre ekkor átvette 1947-ben meghalt édesapja orvosi körzetét a Vízivárosban, és a továbbiakban

végig ott dolgozott. Gyermeké nem volt, infarktusból halt meg 1965-ben Bécsben, ahova turistaként utazott.⁹

A gettóba, majd koncentrációs táborokba került, illetve a munkaszolgálatot teljesítő zsidó (vagy származásuk alapján annak minősülő) orvosok helyzete sok tekintetben különleges volt, eltért a többségetől. A túlélők egyike, aki később maga is orvos, pszichiáter lett, tizennyolc évesen figyelte későbbi kollégái tevékenységét a pokoli körülmények között. Hruza Juditot Budapestről, a KISOK pályáról vitték el 1944. október végén, és a „Bécsi úti halálmenettel” gyalogolt Kőszegig. Négy hónapot töltött a sörgyári táborban, napközben tankcsapdákat ásott a fagyott talajban, „igencsak alacsony hatékonysággal”. Ő számolt be egy fiatal, deportált orvos, és egy SS őr tragikusan végződött konfliktusáról.

„Egy másik hősiünk, Kőszegen, egy fiatal orvos volt, akinek nem emlékszem a vezetéknevére. Mindenki csak Lacinak hívta. Egy fagyos reggelen az örök Appelra hajtották az embereket. Laci a sátrában egy maga eszkábálta műtőasztalt állított fel, melyen éppen egy fogolytársának az elüszkösödött lábát csonkolta. Az SS-legény rákiáltott, hogy azonnal vonuljon ki a létszám-ellenőrzésre, mire azt felelte, hogy ’most nem tudom abbahagyni, elvérezhet a beteg.’ Választhatysz: – mondta játékosan az őr – vagy azonnal jelentkezel Appelra és akkor életben hagyjak, vagy befejezed a műtétet és utána agyonlőlek.” Az orvos még csak fel sem nézett. Befejezte a műtétet és bekötözte a sebet. Az SS-katona türelmesen nézte, és amikor mindez megtörtént, ráemelte a pisztolyát és föbe lőtte.”¹⁰

Ahogy ez dr. Rubányi Imre kihallgatásából kiderül, a politikai rendőrség detektíve, Horváth György képtelen volt felfogni a deportált, és elpusztításuk előtt átmeneti haladékban részesült orvosok dilemmáit. Mivel a kihallgatás, majd a lefolytatott per alapvetően a koncepciók vád bizonyítására irányult, csak a rögzített tanúvallomások részletei derítenek fényt a kőszegi tábor belső viszonyaira, illetve arra, hogy kit terhel a felelősség a munkaszolgálatosok sorozatos elhalálozásáért. A jegyzőkönyvet 1945. augusztus 3-án vették fel a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai és Rendészeti Osztályán.¹¹

„Detektív: Mit tud a kőszegi munkatáborban felállított ’betegszázadokról’?

dr. Rubányi Imre: A betegszázadok tagjai nem vonultak ki munkára, illetve csak azok, akiknek munkaképességét megállapítottam. A betegszázadokhoz természetesen orvosok lettek beosztva.

D. Hogyan állapította meg a betegek munkaképességét?

R.I. A vizitek alkalmával felülvizsgáltam a betegeket, és akiket megítélésem szerint munkaképesnek találtam, azt munkára küldtem.

D. Igaz, hogy beteg embereket is kijelölt munkára, és ezáltal azok állapotában rosszabbodás következett be?

R.I. Részben igaz! Mert igenis igyekeztem odahatni, hogy minél több ú.n. beteg menjen ki munkára. Szerintem ugyanis a mozgás gyógyító erejű, míg a fekvés elorsvaszt. Az idő előtti munka folytán rosszabbodás valóban bekövetkezett egyesek állapotában, ezek visszakerültek a betegszázadba.

D. Miért kellett Önnek beteget botjával megütnie, miért hordott botot? Nem gondolja, hogy orvos kezében bot esztétikailag is lehetetlen látvány, hát még morális szempontból?

R.I. Valóban hordtam magammal botot, amelyik 40-50 cm hosszú volt. Megmondom őszintén, irtóztam a tetvektől, és mivel magamat tisztán tartottam, nem akartam megtetvesedni a sokszor fertelmesen piszkos, tetves bajtársaimtól. Nem engedtem közel őket magamhoz, a bot volt a távolságtartó mérce. Ezen előbbi okon kívül a bot bizonyos tekintetben tekintélyt is kölcsönözött személyemnek, amire a néha félállati viselkedést tanúsító emberek között szükségem is volt. Elismerem, hogy néha a vizsgálatok alkalmával idegességemben és türelmetlenségemben ráütöttem az olyan beteg testrészre, amelyikről – úgy véltem – hogy csak szimuláns. Kétségtelen, hogy orvos kezébe nem bot, hanem gyógyító eszköz való, de az internálótáborban a morális szempont nagyon gyenge lábakon állott és mindenki szeme előtt – így az enyém előtt is – csak az a cél lebegett, hogy túlélje az ottani rémségeket.

D. Valóban használta Ön a botot munkaképesnek nyilvánított betegek kijelölésénél is?

R.I. Igen, használtam a botomat betegeknek munkaképesé nyilvánításakor és ezt a módszert – amelyet Bauertől vettem át – nagyjából helyesnek is tartottam. Ez a módszer abból állt, hogy az álló egyént egy kicsit megbökdöstem és ha az illető megtántorodott, akkor tapasztalatom szerint biztos, hogy beteg.

D. Nem gondolta, hogy egy modern orvosnak gyenge módszer ez?

R.I. Utólag belátom, hogy valóban gyenge módszer ez, de az akkori helyzetben megfelelőnek látszott.

D. Mik voltak azok a súlyos beteg, vagy későbbi elnevezésükkor halálbarakkok?

R.I. A súlyos beteg-barakkokat 1945. március elején állította fel Bauer, azon utasítással, hogy oda azok a betegek kerüljenek, akiknek felgyógyulásához orvosi megítélés szerint semmi remény nem volt. A másik szempont az volt, hogy az esetleg fellépő járványokat meggátoljuk. A súlyos beteg-barakkokat azért nevezték el halálbarakkoknak, mert innen ritkán került vissza a betegszázadokhoz ember. Általában halálra volt ítélve az, aki idekerült. Fél kosztot kaptak itt a betegek, kenyeret meg egyáltalán nem.

D. Nem tudott volna intézkedni a koszt feljavítása érdekében?

R.I. Nem, mert Bauer ebben a kérdésben magának tartotta fenn az intézkedés jogát.

D. Ki jelölte ki a súlyos betegeket a halálbarakkokba?

R.I. Bauer táborparancsnok utasítására a négy halálbarakkban összesen legalább 120 embernek kellett lennie állandóan, ezzel szemben viszont 78 fő volt a kezdeti létszám. A betegszázadok orvosai véleményezték a súlyos betegeket, akikről azonban végső fokon én döntöttem el, hogy a halálbarakkokba kerüljenek-e. Mindig félttem attól, hogy ha nem lesz meg a kellő létszám, akkor Bauer maga tart revíziót a betegek között, vagy beváltja a fenyegetését és német orvost hoz a táborba. És ha a revíziója alkalmával súlyos eseteket találna a könnyű betegek között, akkor nagyon ráfizetnék.

Ez volt az oka, hogy néha összekülönböztem a századorvosokkal, ha túl enyhén bírálták el az eseteket.

D. Hogy folyt le az elgázosítási művelet?

R.I. Március huszadika táján az egyik reggel őrt állítottak a súlyos beteg barakkok elé. Ebből már tudtam, hogy valami súlyosabb dolog készül. Később jött egy bőrkabátos civil és két német katona, akik a külvilágtól elzárták a halálbarakkokat. Nem voltam jelen, amikor a két német katona bepermetezett valamilyen anyagot a barakk légtérébe, mint később megtudtam, austral-gázt.

D. Ha Ön előre tudott az elgázosításról, akkor miért nem igyekezett azt megakadályozni?

R.I. Megkíséreltem, de nem tudtam felvenni Bauerrel az érintkezést. Megjegyzem, hogy minden meggyőződés nélkül kerestem Bauert, mert túlságos reményt nem fűztem a beavatkozáshoz.

D. Valóban kiadott utasítást az elgázosítás előtt az orvosoknak, hogy jelöljenek ki még súlyos betegeket?

R.I. Igen, kiadtam utasításban, hogy súlyos betegeket jelöljenek ki, de azzal a megszorítással, hogy csak a teljesen reménytelen betegeket jelöljék ki.

D. Nem tudott volna odahatni, hogy legalább csekélyebb létszámot gázosítsanak el?

R.I. Amikor meghallottam, hogy a halálbarakkok légtérét bepermetezték gázzal, azonnal mentem tiltakozni Bauerhez, de ő a legridegebben elutasított.

D. Mi történt az elgázosítottakkal?

R.I. Egy napig hagyták benn az elgázosítottakat a barakkokban, azután felnyitották a barakkokat és a halottakat elszállították. Ezután az életben maradtakat kiegészítették azokkal, akik a betegeket elszállító vonatig elgyalogolni nem tudtak. Az így összegyűjtött betegeket a tetvetlenítő helyiségbe vitték és ott újból lefolytatták – az előzőhöz hasonló módon – az elgázosítást. A második elgázosítást követő reggel lövéseket hallottam, és ebből tudtam meg, hogy a még mindig életben maradtakat agyonlőtték a táborban volt SA legények.

D. Hány ember pusztult el Ön szerint az elgázosítás alkalmából?

R.I. Véleményem szerint kb. 50-60 ember pusztult el az elgázosítás miatt. Az egyik tanú által említett 87 halott között azok is ott voltak, akik az utolsó napokban meghaltak, és még nem temették el őket.

D. Miért maradt vissza a táborban?

R.I. Március 23-ára már az összes egészséges és betegszázad elvonult, csupán 80 főnyi részleget tartottak ott takarítási munkálatokra. Mivel pedig ennyi embernek orvosra is szüksége volt, hát engem ott tartottak.

D. Mikor hagyta el a tábort és mit csinált Ausztriában?

R.I. Március 27-én hagytam el a tábort, mert az oroszok akkor már erősen közeledtek. Hét napi gyaloglás után eljutottunk Ausztriába, ahol a bajtársaim sáncmunkát végeztek, míg én két orvos kollegámmal együtt a deportáltakat láttam el orvosilag. A helybeli Volkssturmnak orvosa nem volt, és ezért felkerestek, hogy vállaljam el

Authal orvosi ellátását, amit én meg is tettem. Azonban az Authalból a deportáltakat tovább küldték Graz-Liabeau-ba. Igyekeztem Authalban maradni, de egy nap után mégis továbbították utánuk. Grazban azonban már nem találtam meg a deportált társaimat, onnan egy másik deportált csoporttal ismét Grazba kerültem, ahol egy vegyes nemzetiségű deportált-tábor orvosa lettem. Itt ért május 8-án az orosz megszállás.

D. Hogyan és mikor került haza?

R.I. Május 12-én indultam el orosz deportáltakkal. Velük Körmendig jutottam, onnan tehervonaton Szombathelyre. Ott személyvonatra szálltam és május 17-én Budapestre érkeztem.

Mást nem kívánok előadni. Az eddig elmondottakat a legjobb tudásom szerint minden kényszer alkalmazása nélkül tettem az igazságnak megfelelően. A jegyzőkönyvet felolvasás után írtam alá.”

Arra, hogy működött-e gázkamra Kőszegen, és ha igen, milyen célt szolgált, még visszatérünk. Fontosabb kérdés, hogy milyen okok miatt következett be a halálesetek többsége. Ugyanis az összes tanúvallomás megegyezik abban, hogy mintegy hatvan-nyolcvan munkaszolgálatos halt meg a gáztól, viszont csak a sörgyári és a téglagyári táborban hozzávetőlegesen 2000-en haláloztak el. Őket a város határában, a Gubahegyen temették el, és nagyobb részük máig jelöletlen tömegsírokban nyugszik. A kőszegi munkaszolgálatosok legnagyobb része teljesen legyengülve, betegségben halt meg, egy részüket agyonlőtték, másokat agyonverték, sőt, egyeseket felakasztottak.

Dr. Rubányi Imrét 1945. január elején nevezte ki „főorvossá” a máig azonosíthatatlan Bauer őrmester. Ő ekkor lett csak a táborparancsnok, elődjét nem ismerjük. Rubányi elődje, a később tifuszban meghalt dr. Bartha Zsigmond leváltása után látta el a feladatát, szörnyű körülmények között, teljesen eszköztelenül. Legfontosabb dolga az volt, hogy „a hullacédulákat aláírja”, és megkülönböztesse a fogyatkozó számú egészséges foglyokat a betegektől. Utóbbiak közül ki kellett válogatnia a súlyos eseteket, akiknek az adott viszonyok között nincs esélye arra, hogy életben maradjanak.

A Rubányi ellen és mellett szóló tanúvallomások közül érthetően az utóbbiak a tárgyilagosabbak. Dr. Frankl Zoltán fogorvos-műtősebész, Rubányi beosztottja ezt mondta el a politikai rendőrségen: „1944. nov. 28-án vagoníroztak be a Józsefvárosi pályaudvaron és december első napjaiban érkeztem Kőszegre, ahol a sörgyári internálótáborba kerültem. Kezdetben dr. Bartha Zsigmond lett a tábor főorvosa, míg a fogorvos-sebészi teendőket én láttam el. Dec. végén az orvosok nagy része a téglagyárba került, mert a sörgyár épületét a Volksbundisták részére ki kellett üríteni. Tekintettel azonban arra, hogy így a sörgyáriak ambulancia nélkül maradtak, s az operált betegek nem részesültek ellátásban, a sörgyáriak megkérték a táborparancsnokot, hogy három orvost hívjon vissza és az ambulanciát állíttassa fel. Név szerint dr. Bartha, dr. Frankl és dr. Újlaki lett kijelölve. Mikor azonban a német kiküldött átjött az orvosokért, dr. Újlaki nem volt ott, ellenben dr. Rubányi ott feküdt betegen, mert néhány nappal előbb a nyilasok olyan súlyosan megverték, hogy bordatörést és agyrázkódást szenvedett, így tehát mivel az ő három orvost akart átvinni, ő lett a

harmadik. A sörgyárban aztán a lágerparancsnok negyedik orvosnak őt is ott tartotta. Kezdetben a sebész munkáknál asszisztált, a műszereket és a kötszereket hordozta barakkról-barakkra vagy a szabad ég alatt segítette a fogorvosi és sebész beavatkozásoknál szerényen és szorgalmasan. Az egyik napon a lágerparancsnok megbízta a betegek összeírásával és ettől kezdve fokozatosan ő lett a láger-parancsnok tanácsadója és bizalmasa.”¹²

Dr. Rubányi Imre a bíróság előtt elmondta, hogy a nyilasok a téglagyári internálótáborban megtámadták. „Kezdetben, mint a többi férfi, én is sáncmunkára jártam ki. Dec. 30-ig tartott ez az állapot, amikor az ugyancsak Kőszegen lévő téglagyári internálótáborba helyeztek át, sokadmagammal. Ennek a tábornak nagyon rossz híre volt, magunk között Vernichtungslagernek hívtuk. Nem tudom biztosan, hogy miért történt az áthelyezés, azt beszéltek, hogy a Volkssturm vette igénybe a sörgyári épületet. Dec. 31-én a latrinára menet két nyilas minden ok nélkül összevert, úgyhogy három hétig gyógyuló sérüléseket szenvedtem. Közben a sörgyárban három orvost visszakértek, név szerint: dr. Bartha Zsigmondot, dr. Frankl Zoltánt és dr. Újlaki Zoltánt. Mikor azonban 1945. január 3-án a német kiküldött az orvosokért jött, dr. Újlaki sáncmunkán volt, mivel pedig én még mindig betegeskedtem, orvostársaim ajánlására beugrottam harmadiknak.”

Itt merül fel a kérdés: pontosan kik verték az elcsigázott, legyengült és beteg munkaszolgálatosokat? Dr. Frankl szerint Rubányit nyilasok bántalmazták, akik szabadon garázdálkodtak a táborban. De ott a Volksbund tagjai is szabadon járkáltak. Fischer Róbert vallomásában, mely terhelő Rubányi doktorra nézve, ezt állította: „A tábori őrséget belső körletben az SA. emberek és a politischer leiterok adták, míg a külső körletben a kőszegi nyilasok teljesítettek szolgálatot. Később teljesen a németek vették át az őrséget. A férfiakat futóárok-ásással foglalkoztatták, míg a nők a konyhai munkát végezték. A tábor egészségügyi ellátását a deportáltak közül kikerült orvosok látták el. Az orvosok két csoportra oszlottak, az egyikhez tartoztak azok, akik kijártak a dolgozókkal, míg a másik csoporthoz tartozók állandóan benn voltak a táborban. Az utóbbiak közé tartozott dr. Rubányi is, aki főorvosi megbízatásban vezette a tábor egészségügyi szolgálatát.” Dr. Endre Pál, az első betegszázadhoz beosztott másik orvos szerint: „A tábor őrségét eleinte nyilasok látták el a németekkel együtt, de később teljesen egyes német keret-legénység vette át az őrséget.” Lezsák Sándor túlélő azt állította, hogy 5000 ember volt a sörgyári internálótáborban és „az őrséget eleinte nyilasok látták el, majd később Volkssturmisták és SA emberei vették át a szolgálatot.” Megjegyzendő, hogy ebben a határszéli térségben az emberek túlnyomó többsége beszélt magyarul és németül is, és az érdekeinek megfelelően állt be abba a szervezetbe, melytől előnyököt remélt. Így aki addig nyilas volt, minden további nélkül beléphettek a SA-ba, az SS-be és a Volkssturmba is. És hogy még nehezebb legyen megállapítani, kik végeztek a betegségtől szenvedő, és az éhezéstől legyengült munkaszolgálatosokkal, a német Todt munkaszervezet lengyelül beszélő tagjai is jelen voltak Kőszegen.

Ki rendelkezett a munkaszolgálatosok áthelyezéséről, illetve a külső és belső őrség cseréjéről? Kőszegen 1945 első hónapjaiban „kettős hatalom” állt fenn, azaz a német katonai parancsnokság és a magyar polgári hatóságok, vagyis a nyilasok egyaránt intézkedtek. „A kőszegi német állásépítési szervezet magasabb parancsnoksága (*Gau Niederdonau Stellungsbau Abschnitt Süd*) Oberpullendorfba (Felsőpulya) települt. Kőszegi építésvezetősége (*Stellungsbau Unterabschnitt Güns*, valamint az *OT Einsatz Ungarn Kőszeg*) 1944 novemberében már működött.”¹³

A munkaszolgálatosok sorsáról a helyi politikai vezetők és német munkáltatók együtt döntöttek. De kik hajtották végre a parancsokat Kőszegen? Több forrás megerősíti, hogy a sörgyári és a téglagyári tábor személyzete német volt, de a magyarok közül kerültek ki a külső őrség tagjai. Többségük 14-16 éves, nyilas propagandától fertőzött fegyveres suhanc, olykor kirendelt „diáklevente” volt. Hányan voltak közöttük a helybeliek és hányan az ideiglenesen a városban lakó menekültek? Feltehető, hogy a kényszermunkások külső és a belső őrsége közötti határvonal idővel elmosódott, és az önként jelentkezők részt vettek a teljesen legyengült foglyok likvidálásában.

„AKI SZENTSÉGEKRE VÁGYIK, MOST ITT AZ ALKALOM.”

Székely László a Fő téri „Jézus szíve” templom apátplébánosa naplót írt, lelkiismeretesen vezette a *Historia Domus-t*. Nyomtatásban is kiadott, forrás értékű feljegyzéseiből¹⁴ kitűnik, tisztában volt a munkaszolgálatosok kétségbeejtő helyzetével, és együtt érzett, legalábbis a katolikus hitre áttértekkel.

„1944. november 27. Kb. kétezer zsidót hoztak a napokban Kőszegre. Pár napon át voltak bezárva a levegőtlen teherkocsikban. Elalélva vánszorogtak ki, állítólag ’hős lelkű’ nyilasaink rúgásokkal is segítették őket a leszállásban. Szakmáry, a bencés gimnázium tornatanára fanatikus nyilas. A zsidók őrzésével megbízott diákokat állítólag így oktatta ki: ’Ha a zsidó szabotál, lelövöd; ha szájaskodik: lelövöd; ha nem dolgozik: lelövöd.’ Első napon már lelkendezve közölte, hogy a sörgyárba telepített zsidók közül már hat elpusztult. A városban az a hír terjeng, hogy vérhas és tifusz dúl köztük. Ebből csak annyi lesz igaz, hogy a kiéhezettett és legyengült gyomrok nem bírják az ételt, és így sokan diaréval megbetegedtek. Bozsokra is szállítottak állítólag 1500 zsidót, eközben egy férfi (mert nők is vannak köztük) kidőlt, mire egy német katona háromszor belelőtt, s holtnak véelve ott hagyta. Egész éjjel ott feküdt a sárban, reggel felé egy arra hajtó szekér gazdája felszedte, s a kórházba szállította. Most kéri megkeresztelését, felgyógyulásához nincs remény.”

„Ma elmentem a nyilas pártirodába az internált zsidók érdekében, akik közül a katolikusokat lelki vigaszban óhajtanám részesíteni, gyóntatni, áldoztatni. Ők elvben semmiképpen nem akarják elismerni, hogy egy zsidó keresztény is lehet, de abban állapotok meg, hogy nem akadályozzák meg, ha a Lagerkommandanthoz megyek az ügyben.”

December 1. „Prah Maxival mentem ki a sörgyárba az ottan internált zsidó származású katolikusok gyóntatására. A parancsnok – egy dühös kis ember – kurtán, durván elutasította kérelmünket, mindjárt nyúlt is a pisztolya után. Szégyenszemre elkullogtunk.

Szerencsésebbek voltak Tóth és Tibor káplánjaim, ők a téglagyárba mentek, amelynek téglával borított padlásán laknak az internáltak. Parancsnokba nem ütköztek, diákgyerekek pótolták az őrséget. 'Töletek nem félünk' – mondta Tóth Gyuri és behatoltak. Egy patikus bölcsen szólt a zsidókhöz. Csupán vallási dologról van szó, más ügyben a papok segíteni nem tudnak. Aki szentségekre vágyik, most itt az alkalom. 45 katolikust meggyóntattak. Másnap Tóth Gyuri ment áldoztatni őket. Hullákon, hányadékokon, ürülékeken gázolva jutott egyik hívőtől a másikhoz."¹⁵

Székely László feljegyzéseiből kitűnik, hogy Kőszegen, attól fogva, hogy a munkaszolgálatosokat odaszállították, intenzív uszítás folyt a zsidók ellen, akiket senki sem ismert, mert Budapestről és az ország más vidékeiről származtak. Tizennyolc évesnél fiatalabb helyi diákok, leventék őrizték őket, akiket fegyverrel láttak el.

Ez a helyzet azért volt életveszélyes, mert közben a határ menti katonai- és iskola-városban, a politikai rendezvényeken és a helyi sajtóban is felerősödött az uszítás. Ami radikalizálta és ingerültté tette a zsidóellenes előítéletekkel eleve átitatott helyi közvéleményt. Attól kezdve, hogy Magyarország belépett a Szovjetunió elleni háborúba, tanárok és a leventeoktatók Kőszegen is elmondták a fiataloknak, hogy Magyarország nem hagyományos, hanem ideológiai háborút visel, melyben a legfőbb ellenségnek a zsidókkal azonosított kommunisták számítanak. A zsidókat felsőbbrendű, természetfeletti szörnyekként festették le, és a nyilas propaganda azt is világossá tette: senkit nem vonnak felelősségre azért, ha megöli őket. Ugyanakkor a nyilasok körében élt az a hiedelem is, hogy a zsidó munkaszolgálatosokat túszerként fel lehet használni. Röplapjaikon már 1944 tavaszán azt indítványozták, hogy amerikai repülőtémadások megelőzésére zsidókat telepítsenek a célpontok köré, ez majd megakadályozza a bombázást. Szálasi és kormánya 1945 januárjában komolyan tárgyalta azt a javaslatot, hogy a Szovjetunióban fogságba esett magyar katonákat zsidó munkaszolgálatosokra kellene kicserélni.

Más forrásokból rekonstruálni lehet, hogyan viszonyult „átlagos kőszegi” a munkába menő, vagy onnan jövő zsidó munkaszolgálatosokhoz, akikkel, bár a táborukban nem járt, találkozott az utcákon.¹⁶

Ahogy Kunt Gergely egy korabeli napló feldolgozásával készült tanulmányából kiderül,¹⁷ a korabeli emberek viselkedését legnagyobb részben a „passzív alkalmazkodás” jellemezte. A többség meggyökeresedett zsidóellenes előítéletekkel rendelkezett, ugyanakkor nem vett részt a zsidók üldözésében, nem értett egyet az elpusztításukkal. Ez volt a felfogása annak az asszonynak is, akinek 1944 utolsó hónapjaiban vezetett fiatalkori naplóját egy szociális otthonban találták meg a halála után. A történész megváltoztatta a nevét, és az ő korabeli feljegyzései alapján elemezte a mélyen vallásos fővárosi lány zsidókról vallott nézeteit. „Margit bipoláris társadalomképe alapján az egyenlőtlen tulajdonviszonyok voltak azok, melyek megváltoztatását elfogadta a zsi-

dósággal szemben jogosnak. Ám a fizikai megsemmisítésüket nem tudta elfogadni. A nyilasok iránt érzett ellenszenvét csak növelték a brutalitásukról hallott hírek, amelyek valóság tartalmát soha nem kérdőjelezte meg. Ezek bizonyították számára a nyilasok hitetlenségét is, hogy valójában nem keresztények. Sőt, Margit azt gondolta róluk, hogy amennyiben hosszabb ideig maradtak volna hatalmon, akkor a római katolikus vallást is betiltották volna.”¹⁸

Mégis, ez a mélyen katolikus fiatal lány „sztereotípiáiban a zsidókat mind gazdagnak és tehetősnek látta, ellentétben a szegény és kiszolgáltatott csoporttal”, a keresztény magyarokkal, magát pedig közéjük sorolta. Ezért a zsidókat sújtó szankciókat alapjában véve jogosnak gondolta, csak a közvetlen közelről szemlélt fővárosi nyilas terror hatására ébredt benne együttérzés. Kőszegen, ahol a kegyetlenségek és gyilkosságok a gondosan őrzött táborokban, illetve a városon kívüli munkaterületeken történtek, a mélyen hívő, és a válságos időkben az egyházban lelki támaszt kereső lakosság többsége legfeljebb annyira lehetett empatikus, mint a fővárosi naplóró.

Rendkívül tanulságos az 1939. januárjától 1945. március végéig megjelenő Kőszegi Hírek című újság, mely 1944. december harmadikától nyilaskereszttel a fejlécen jelent meg. Ez a „keresztény, nemzeti, politikai hetilap” persze már jóval ezt megelőzően a radiális nacionalista jobboldal orgánuma volt. Április 23-i számában „Gyermekgyilkos hadviselés – Óvd gyermekedet a talált játéktól!” című cikkben terjesztette a hírhedt hisztériát az amerikai repülőök ellen. Július 11-én tudósított Jaross Andor „országos eseménnyé emelkedett” beszédéről, július 23-án pedig közölte dr. Görgényi Géza városi főjegyző „Győzelem vagy halál!” című cikkét. Július 23-án Bárdossy László mondott beszédet, abból az alkalomból, hogy átvette a kőszegi körzet képviselői mandátumát. A hetilap 1945. január 13-i számában tudósított a kőszegi Nyilaskeresztes Párt „impozáns” nagygyűléséről. Itt a „végsőkig való” kitartás mellett a „zsidó téma” is előkerült, és bizonyára a munkaszolgálatosokra való tekintettel hirdették meg újra a harcot a zsidóság ellen. Január 20-án jelent meg a lapban Pándy László írása, „A gójok legjobbikat öld meg!” címmel, mely arról értekezett, hogy a zsidóság a világ legvérszomjasabb népe. A vegytiszta vérvadás uszítás szellemében szónokolhatott a gyűléseken Seper Ferenc városi pártvezető is. Valószínű, hogy fanatizált hallgatóságából mindig akadtak néhányan, főleg a Pestről idemenekült nyilasok közül, akik az örök készséges közreműködésével bementek a téglagyári vagy a sörgyári táborba, és „bosszút álltak” a lábukon alig álló zsidókon.

„Sáncásásra jártunk, a munka reggel 6-tól 4-ig megszakítás nélkül tartott. Eleinte SA katonák őriztek a munkánál, éjjel pedig a kőszegi leventék. Ezek rettenetesek voltak, ha valaki a bajtársaink közül kiment este a szükségletét elvégezni, azt különböző kínzások formájában elintézték. A latrinába dobták vagy egész egyszerűen lelőtték. Minden éjjel több halottunk volt. Napi ételmünk 450 dkg kenyér és 6 deci leves volt. Később a nappali SA őreket felváltották a MSD emberei, ezek politikai horogkeresztes szalaggal ellátott civilek voltak, akiknek fegyverük ugyan nem volt, de annál többet használták a botjukat. Sokszor csak úgy szórakozásból végigverték az egész

társaságot és ilyenformán nem egy áldozatunk volt. Ezek határ menti svábok voltak, akik magyarul is tudtak.”¹⁹

És ha nem ment uszítással, „meggyőzéssel”, a nyilasok attól sem riadtak vissza, hogy erőszakkal vegyék rá a helyi fiatalokat a kegyetlenkedésre, ahogy ez a Kőszeghez közel eső Bozsokon történt. Itt „a leventéket a németek és a nyilasok a zsidók őrzésére és kísérésére kényszerítették. Első időszakban a leventék a helyzethez képest humanusan viselkedtek a rájuk bízottakkal, beszélgettek, sőt vigasztalták őket. Ekkor a nyilasok azokat a leventéket, akik szóba álltak a zsidókkal, a műszak lejártával megverték a helyi tűzoltószertárban. Megfenyegették a szerencsétleneket, hogy a zsidók közé vetik őket. Ezek után a leventék igyekeztek közönyös parancsvégrehajtóként viselkedni. Akadt sajnos néhány olyan levante is, aki a fenytetés hatására ’bekeményített’ zsidóknak. A szovjet csapatok betörésekor ők a faluból nyugatra szöktek. A hatvanas évektől mertek hazalátogatni a rokonaikhoz. A háború után az itt maradt leventéket népbíróság elő állították. Állítólag csak egy főt ítélték el. A többit felmentették.”²⁰

Székely László apátplébánostól távol állt a nyilasok fanatizmusa, feljegyzéseiben hangoztatta fenntartásait. Nem osztotta Hász Istvánnak, a Magyar Királyi Honvédség táborig püspökének nézeteit, aki november 10-én „telt templomban szentmisét és ’szent’ beszédet mondott a hadügyminisztériumi tisztviselők, tisztek és legénység számára. Azt fejtegette, hogy nekünk kell győznünk, mert a magyar, japán, német katonák sohasem romboltak templomokat, becstelentettek nőket, ölték ártatlanságot, míg az angolok és oroszok igen. Az ilyen beszédekért szokták a katonalelkészeket a háború idején dicsérni, ha pedig eljön a béke, őket és velük együtt az egyházat gyalázni és támadni.” Hász püspök kilenc nappal később azt fejtegette az apátplébánosnak, hogy „nemsokára diadalmasan vonulhat be Budapestre, a németek valami csodaszert találtak föl. Mint valami hőeső fog lehullani a magasból az a por, ami halált hoz minden ellenséges seregre”.

Érdemes még felidézni azt az szentmisét, melyet Szálasi Ferenc születésnapján tartottak 1945. január 5-én. „Hász István táborig püspök, aki már régóta Kőszegen a zárdában tanyázik, fölkeresett, a fait accomplit jelentve arra kért, hogy Szálasi születésnapján a katonaság számára vasárnap reggel fél 9-kor tarthasson a Jézus Szíve templomban nagymisét. Hivatkozott arra, hogy parancsnoka ezt – nélkülem – elrendelte. Mivel ma bolond világ van, gyengeségből vagy prudenciából beleegyeztem. Még azt is kívánta, hogy én, mint a templom gazdája az ajtóban várjam, és köszöntsem Szálasi mint hivatalos országvezetőt. Így aztán a 8 órai német misét rövidre fogtuk, prédikáció nem volt, s hogy pedig a rendes 9 órai misére érkező jóhízemű hívek el ne készenek, kikötöttem, hogy a püspök atya fél 9-kor kezdett szentmiséjét úgy húzza, nyúzza, hogy a kilencre érkező hívek még érvényes misét hallhassanak. Nos, 9 óra 20 percig beszélt a püspök atya, 12-szer emlegette a nyilas jelszót, a kitaratást. ’Isten adjon – zengette – kitaratást arra, hogy a hazaárulókat megbüntessük. Én nem hallgattam, de a hívek szerfelett megbotránkoztak a politikai ízü ’szent’ beszéden. Hász püspöknek a modora méznél édesebb, optimizmusa páratlan, a német győzelmet biztosra veszi. Hisz az egyszor csak bevágódó és mindent egyből elintéző csodafegyverekben.

Azt is mondják róla – de ez nyilván nem igaz – hogy a pápát zsidóbérencnek nevezte. Az utcán, ha papi, ha katonai ruhában jár, nyilas karlendítéssel köszönti az embereket. Szálasi szerencsére nem jött le a hegyekben készített és pompásan berendezett bunkeréből a misére.²¹

Székely László, híveinek egy részével együtt kritikusan szemlélte a fanatikus tábori püspököt. Ő hasonló szellemben prédikálhatott, mint a hírhedt budai nyilas pap, Kun András minorita szerzetes, aki a társaival együtt maga is részt vett a fővárosi tömeggyilkosságokban. Bár Hász püspök személyesen nem vett részt semmilyen erőszakos cselekményben, szentbeszédei nyomán akadtak fanatikus nyilasok a kétszeres lakosságúra duzzadt Kőszegen, akik „megbüntették a hazaárulókat”, vagyis az annak tekintett, legyengült munkaszolgálatosokat.

A nyilasoktól távolságot tartó Székely László apátplébános nem törekedett többre, mint hogy „lelki vigaszt” küldjön a halál küszöbén álló, katolikus munkaszolgálatosoknak. De még ez is ellenállásba ütközött. Feljegyzéseiből kitűnik, hogy sokakhoz hasonlóan helyeselte a zsidótörvényeket, csak nem számolt a következményeivel. Nem véletlenül írt 1939. március 19-én, Nagyszombat alkalmából a Kőszegi Hírek címdalán cikket a „A zsidóság bűne” címmel, fél évvel azelőtt, hogy Imrédy Béla Kőszeg díszpolgára lett. Székely László 1944. június 6-i feljegyzésében egyetértett a püspökével, aki intette a papságot: „A zsidókérdésbe se szóljunk bele, ne feledjük, hogy ezt a fajt most Isten bünteti azokért a bűnökért, melyeket a keresztény erkölcsiség ellen elkövetett”.²²

Mégis, az apátplébános fél évvel később már elítélte a szörnyű kegyetlenséget, amivel a munkaszolgálatosokkal bántak. Jó lett volna, ha híveinek többsége ugyanígy gondolkodik, bár az adott, háborús viszonyok között már ők sem tehetek volna sokat a zsidókért.

HALDOKLÓK ÉS TETVEK

Bármilyen megdöbbentő, a Kőszegre hurcolt zsidó munkaszolgálatosok ellen elkövetett bűncselekmények miatt csak egyetlen vádlottat vontak felelősségre: dr. Rubányi Imrét, a sörgyári internálótáborban deportáltként dolgozó orvost. Bauer német (vagy osztrák?) SS őrmester, akit 1945. január közepén neveztek ki lágerparancsnoknak (keresztneve nem ismeretes) nyom nélkül eltűnt. Elődjét nem ismerjük. Kocsárd Emánuel építészmérnök, a nyilas párt bőkezű támogatója, aki 1944. október 29-től Veszprém, majd Vas vármegye főispánja volt, elhagyta Magyarországot, és az ötvenes, hatvanas években még szerepet játszott a nyilas emigrációban. Hász István püspök emigrált, majd Nyugat-Európában folytatta egyházi pályafutását. Seper Ferenc eredetileg kőműves és pallér volt, majd a kőszegi nyilasok vezére. 1945 áprilisában az új hatalom „kivonta a forgalomból”, valószínűleg internálták. Ugyanerre a sorsra jutott a helyettese, Márffy József. Mindketten néhány hónap után szabadultak, Seper további sorsáról nincs információ, de Márffy, aki már a húszas években bom-

bamerénylet miatt raboskodott Vácott, a városban élt haláláig. Róla írta Székely László apátplébános, 1940. július 3-án: „Veszekedett nagy nyilas, agitációs erő, minden kétes egzisztenciát, minden suhancot megnyert a nyilas mozgalomnak.”

Kőszegen nem tartottak népbíróági tárgyalást. Egy alapos vizsgálat és nyilvános per, melyben mindazokat felelősségre vonják, akik így vagy úgy hozzájárultak a zsidó munkaszolgálatosok halálához, valóban „országos botrányhoz” vezetett volna. Úgy, ahogy ezt a Gestapo által letartóztatott, és tisztségéből leváltott, majd visszahelyezett Gyöngyös Endre polgármester 1945. június 15-i beszédében jelezte. A munkaszolgálatosok meggyilkolásának kivizsgálása, a felelősség megállapítása érthető módon nem volt érdeke Székely László apátplébánosnak sem, akit a kommunista ösztönzésre megalakult „Nemzeti Bizottság” elnökévé választottak.

Vitéz Nagy (Ebeling) Miklóst, aki 1933 és 1941 között kőszegi polgármester volt, 1946-ban Jugoszláviában kivégezték. De nem azért, amit Kőszegen művelt, hanem azért, mert 1941-től Újvidék polgármestere volt, és bűnrészes volt az 1942. januári tömeggyilkosságban.

A budapesti népbíróóság 1945. október 16-án tárgyalta dr. Rubányi Imre háborús bűntett miatt indított perét. A tárgyalást dr. Rejtő Jenő tanácsvezető bíró vezette, jelen voltak a politikai pártok képviselői is: Havas Tibor (polg. dem. párt), Frankl Béla (szoc. dem. párt), Horváth István (nemz. parasztpárt), Dozmati János (komm. párt), Varga Dávid (szakszerv. tanács), dr. Rákos István (függ. kisg. párt), továbbá dr. Zemplényi Imre népügyész és dr. Káldi István védőügyvéd. Tizenöt megidézett tanú jelent meg, közöttük a három orvos, akikkel Rubányi Kőszegen „praktizált”.

A teljesen abszurd tárgyalás részletes ismertetésétől eltekintek. Figyelemre azonban, hogy a bíró felolvasta a koncepció vádiratot, melynek első pontja így hangzott: „Vádolt részese volt emberek törvénytelen kivégzésének és megkínzásának”. Az előzetes letartóztatásban lévő dr. Rubányi a bíróság előtt nyomban kijelentette: „A vádat megértettem, nem érzem magam bűnösnek. Rendőrségi vallomásomat kényszer alatt tettem, azt teljes egészében visszavonom.”

Több mint hetven évvel a tárgyalás után nyilvánvaló, hogy a Népbíróóságnak, bár a tagjai között voltak zsidók, akiknek nemrég még veszélyben forgott az élete, sejtelve sem volt a holokauszt egyedi jellegéről, illetve valódi dimenzióiról. (Mint tudjuk, akkoriban a holokauszt kifejezés sem létezett.) Maga a Népbíróóság legitimitása is kétséges volt, bár ezt a szovjet megszállás viszonyai között csak kevesen hangoztatták. Milyen alapon ítéleztek a bírúk „a nép nevében” olyan cselekmények miatt, melyeket a nép támogatásával követettek el? Arról, hogy a Magyar Királyi Honvédség keretei között végzett munkaszolgálat 1942-től kezdve egyre inkább a zsidók elpusztítását, nem pedig a munkavégzést szolgálta, és ez a tendencia 1944. október 15-e, a nyilas államcsíny után meghatározóvá vált, a Népbíróóság nem vett tudomást. Ahogy a munkaszolgálatok parancsnokai, illetve a keretlegények ellen Budapesten lefolytatott perekből kitűnik, a népügyészek és népbírák nem fogták fel, hogy a korabeli magyar hadvezetés, illetve az államapparátus tudatosan alakított ki olyan viszonyokat, melyeknek elsődleges célja a munkaszolgálatosok kiszigerelése volt. Ez a szörnyű élel-

mezési, higiéniai és elhelyezési körülmények között törvényszerűen vezetett tömeges elhalálozásukhoz. Mint a Rubányi doktor elleni perből kiténik, nem vették figyelembe, hogy a nyilas hatóságok Nyugat-Magyarországon szándékosan idézték elő a tömegesen bekövetkező haláleseteket, és a lényegében eszköztelen orvosok, bár valamivel több esélyük is volt életben maradásra, mint többieknek, nem sokat tehettek bajtársaikért.

Mindaz, ami Kőszegen, az ottani táborokban történt a munkaszolgálatosokkal, mindenekelőtt azért keltette fel az MKP befolyása alatt álló Népbíróság figyelmét, mert a túlélők vallomásai szerint ott gázkamra működött, és ennek alapján a határszéli várost „magyar Auschwitznak” lehetett tekinteni. Az elgázosítást, ezt a par excellence náci bűncselekményt kapcsolatba lehetett hozni egy zsidó származású orvossal is. Így a népbírósági perben megpróbálták annak a képtelen, de ma sem ismeretlen koncepciónak bizonyítását, hogy a zsidók összejátszottak a nácikkal és a nyilasokkal, és bűnrészesek voltak saját maguk elpusztításában.

A tárgyaláson a népbíró és a népgyógyész is kiemelten foglalkozott azzal, hogy az 1945 januárjától a sörgyári tábor megbízott főorvosaként működő Rubányi doktort milyen felelősség terheli az elhalálozásokért. Firtatták, hogy milyen kritériumok alapján állapította meg a munkaszolgálatosokról, hogy már annyira legyengültek és betegek, hogy nincs remény a gyógyulásukra, ezért a „halálbarakkba” kell küldeni őket, ahol már alig éllemeztek őket. Az időről időre megismételt szelekció kapcsán került elő a tárgyaláson többször is, hogy 1945. március 23-án, közvetlenül a sörgyári tábor kiürítése előtt a német közegek mérges gázt használtak a „halálbarakkokban” az ott összegyűjtött, erejük végén járó, fertőző betegségekben szenvedő munkaszolgálatosok elpusztítására.

Azt, hogy Kőszegen gázkamra működött, több Rubányi doktor ellen tanúskodó túlélő megerősítette. Fischer Róbert 19 éves győri egyetemi hallgató ezt vallotta a bíróságon: „Azzal vádolom Rubányit, hogy nem tett semmit az érdekünkben, pedig lehetett volna befolyása Bauerra, esetleg csökkenteni tudta volna a gázosítást.” Izsák Sándor, 26 éves budapesti könyvkereskedő: „A gázosításról azt tudom, hogy a vádlott több embert megmenthetett volna, mert 2-3 embert ki is hoztak a halálbarakkból.” Weisz Lajos, 41 éves tiszaszaikai kárpitósmester: „A gázosításnál én ott voltam végig, az első gázosítás után találtunk két embert, akik nem voltak súlyos betegek, mégis a halálbarakkba kerültek. Ezek közül az egyik, név szerint Engel kérdésemre azt válaszolta, hogy azért került ide, mert Rubányi kiszúrta.” Hasonló, súlyos vádat fogalmazott meg az orvos ellen egy budapesti egyetemi hallgató a DEGOB által 1945 nyarán felvett jegyzőkönyvben: „Mielőtt eljöttünk Kőszegről, a Rubányi főorvos által kiválasztott 72 legsúlyosabb beteget ciángázzal kivégezték.”²³

Az, hogy a felsoroltak Rubányi viselkedését ellenszenvesnek találták, és ellene tanúskodtak, sok körülménnyel magyarázható. Rubányi helyzete a sörgyári táborban irigylésre méltó, modora pedig nyers és lekezelő volt. Katolikusként nem tartotta magát zsidónak, egyes fogolytársai még azt is hallani vélték, hogy antiszemita kijelentéseket tett. Folyékonyan beszélt németül, ezért Bauer lágerparancsok bizonyos

egészségügyi kérdésekben tanácsokat kért tőle. Ennek alapján olyan benyomás alakult ki a táborban, hogy bizalmas kapcsolatot tart fenn Bauerrel, képes befolyásolni a döntéseit.

Az életben maradt kőszegi munkaszolgálatosok tényként fogadták el, hogy a sörgyári táborban gázkamra működött. Horváth Ferenc és L. Kiss Csaba könyvükben bőszeges válogatást közölnek a túlélők beszámolóiból. Rubányi doktor maga is megemlékezett a gázosításról 1945 nyarán a Síp utcában, a DEGOB által felvett vallo-másában: „A betegek másik részét pedig egy bécsi ciánozó vállalat akarta gázzal megölni, de nem lehetett a barakkot annyira szigetelni és a betegek nem haltak meg és akkor agyonlőtték őket.”²⁴

Valóban a legyengült, beteg és eltetvesedett munkaszolgálatosok legyilkolása volt az utolsó pillanatban, közvetlenül a tábor sörgyári kiürítése előtt az ún. halálbarakkokban végrehajtott gázosítás célja? Vagy a táborparancsok csak a foglyok testén élőködő tetveket akarta kiirtatni, melyek a szörnyű viszonyok miatt nemcsak a ruháikban telepedtek meg, de a bőrük alá is befészkeltek magukat? Ahhoz viszont nem fér kétség, hogy a rovarirtó gáz mérgező hatású volt, és ráeresztették a „halálbarakkokban” agonizáló szerencsétlenekre.

A DEGOB előtt megjelenő kőszegi túlélők iszonyú körülményekről, a hideg és a tisztálkodási lehetőségek hiánya miatt előállt eltetvesedésről számoltak be. „Sáncot ástunk hidegben, hóiharban. Egyik lábam megfagyott. Olyan seb volt rajta, hogy csontig lerohadt a hús. Amputálni kellett volna, de nem engedtem, mert akiket amputáltak, mind megfagytak. Nem volt sterilizálás. A seb a var alatt tele volt tetűvel. Sírtam a kétségbeeséstől, hogy ez ellen nem lehet semmit csinálni és a seb ezért nem tudott begyógyulni. Később elkezdtek ott fertőtleníteni, de nagyon gyenge szer volt, nem használt.”²⁵

„Március havában 49 beteget vittünk be a két gázbarakkba. Köztük volt dr. Lendvai orvos (Budapest, Lehel tér), aki már olyan állapotban volt, hogy mikor bevittük, a testéről szedte és ette a tetűket.”²⁶

„Kőszeg volt a legrosszabb magyarországi táborok egyike. A munkánál ütötték-verték az embereket. Az ellátás igen gyenge volt, és a tetű evett bennünket rettenetes módon. Eleinte nem törődtek ezzel, de amikor a környéken már kezdődött a járvány és pusztított a flekkfűsz, akkor végre bennünket is fertőtlenítettek.”²⁷

Vagyis a túlélők egy része is a gázosítást a fertőtlenítéssel hozta összefüggésbe. Igaz, ez egy olyan közegben ment végbe, ahol az emberélet a legkevésbé sem számított, és a súlyosan beteg, legyengült munkaszolgálatosokat minden lehető eszközzel, lőfegyverrel, bottal, doronggal, később törrel és kötéllel is gyilkolták öreik, hogy „megszabaduljanak” tőlük.

Kőszegen hasonló helyzet alakult ki, mint Sopronban. Ott a város katonai parancsnoka írt levelet Storno polgármesternek „a tetvesség leküzdéséről”. A polgármester január 30-án intézkedést sürgetett azért, hogy az eltetvesedés miatt „az esetleges járványok terjedésének eleje vétessék”. Rapaics őrnagy 1945 február 6-án kelt válasza utal a tervezett fertőtlenítésre:

„Tájékoztatásul közlöm a Polgármester Úrral, hogy a közismert viszonyok folytán nagyobb mérvű csapatelvonulások és nagyobb tömegű zsidó munkaszolgálatos ideirányítása miatt a laktanyák tényleg elterjesedtek. Tetvetlenítés érdekében egy fertőtlenítő és fürdő vonatot kértem ide, mely már több nap óta átlag napi 600 fő kapacitással dolgozik, ezenkívül saját hatáskörben 3 kisebb fertőtlenítő állomást állítottam fel és az ide beérkezett bakteriológiai állomást működésbe hoztam és végül egy 200 fős fertőző kórház felállítását rendeltem el. Közlöm, hogy a zsidó munkaszolgálatosok rövid pár napon belül tetvetlenül elhagyják az ország területét örökre.”²⁸

Bár a DEGOB jegyzőkönyvek többségében szó esik arról, hogy a furnérlemezből készült, rosszul fűthető „halálbarakkokat” gázkamrává alakították át, a túlélők vallomásai mégis arra utalnak, hogy egy bécsi rovarirtó cég munkatársai fertőtlenítettek több napon át a sörgyári táborban. Ez akkor történt, amikor már a kiűritésre készültek, és sorozatosan gyilkolták a munkaszolgálatosokat. Erre utal Rubányi doktor vallomása is: „Egy kollégától, aki később indult el, dr. Schreiber nevű, értesültem, hogy a betegek egy részét átvitték Rechnitzbe és ott ölték meg őket. A betegek másik részét pedig egy bécsi ciánozó vállalat akarta gázzal megölni, de nem lehetett a barakkot annyira szigetelni és a betegek nem haltak meg és akkor agyonlőtték őket.”²⁹

Rendőrségi kihallgatásán dr. Rubányi a ma már nehezen azonosítható vegyi anyagot is megjelölte, amivel fertőtlenítettek: „Két német katona bepermetezett valamilyen anyagot a barakk légterébe, mint később megtudtam, austral-gázt.”

Az 1945. október 16-án tartott népbírósi tárgyaláson Rubányi doktor így emlékezett az akcióra: „Másnap Weilertől olyan suttogó hírt hallottam, hogy valami gázosítás készül. Én másnap, amikor Bauerrel találkoztam, megmondtam neki, mit hallottam, és hogy nem vagyok hajlandó orvosi eskümet megszegve semmiféle embertelen cselekedet végrehajtására. Egyébként ő tagadta, hogy gázosítás készül és azt mondta, csak fertőtlenítik a súlyos betegeket és azután elviszik. Én megmondtam neki, hogy nem hiszem el, amit mond, mire ő a pisztolytáskájára ütve azt mondta, lelő, ha parancsait nem teljesítem. Nem tudtam, mit csináljak. Nagyon izgatott lelkiállapotban voltam, és szóltam a betegszázad orvosainak, hogy írják össze a szóba jöhető súlyos betegeket. Ott volt Bartha és Frankl doktor, megbeszéltem velük minden egyes betegnek az állapotát. Amikor a betegszázadok orvosai a listákat nekem átadták, én ezt átadtam Brachfeldnek. Ezután a barakkokhoz a németek fegyveres őrt állítottak, azután az 'Ostrom' nevű tetűirtó gázt permeteztek be. Én személyesen nem láttam, csak hallomásból tudom, hogy az első gázosítás nem járt olyan eredménnyel, mint ahogy Bauer várta, mert a barakkokon nagy rések voltak, és a barakkokban lévő 50-60 súlyos betegből kb. csak 10-15 halt meg. Volt olyan is, aki a gázosítás után élve került ki ezekből a barakkokból. Weiler főjuppónak sikerült egy embert megmenteni, ez egy egészséges ember volt, aki a mi beutalásunk nélkül önként, mint ápoló ment be valamelyik bajtársán segíteni. Amikor az egészséges századok gyalog eltávoztak, majd két nappal később a betegeket vonattal elvitték, a németek a súlyos betegek barakkjainak réseit beszögezték, betömtek és újra elgázo-

sították. Ez volt a második gázosítás. Az életben maradtak közül 20-25 embert a németek lelőttek. Én hajnalban a barakkokban hallottam 30 lövést. A beteg századok tagjai közül azokat az embereket, akik a saját lábukon nem tudtak elmenni a vonatig, szintén gyilkolták a németek.”

Diener Mórnak, a sörgyári tábor Rubányi ügyvédje által beidézett főszakácsának vallomásából is az tűnik ki, hogy rossz hatásfokú rovarirtás történt, életveszélyes anyaggal. A táborparancsnok tudatosan tette ki a beteg munkaszolgálatosokat a mérgező gáznak, mely azonban semmiképp sem volt az Auschwitzban használt Zyklon B. „A gázosításról csak az utolsó napon tudtunk, amikor látszott már, hogy a három barakkot otthagyták, akkor sejtettük, hogy valami baj készül. Két német SS katona és egy civil megjelent egy gázszivattyúval, a barakkok réseit betömtek és elgázosították azokat. Másnap reggel nyitottuk ki az elgázosított barakkokat. A kinyitás alkalmával kiderült, hogy a gázosítás a rossz tömítés miatt nem járt olyan eredménnyel, mint ahogy ezt Bauer várta. Többen az elgázosítottak közül ki tudtak még vánszorogni a barakkból és mi is sokat kicsempésztünk, akik a friss levegőn Rohoncig velünk jöttek, de itt később a németek kb. 268 embert kivégeztek. Vádlott is állandóan segített a még mozgóképes betegeknek a halálbarakkból való kicsempészése tekintetében.”

Horváth Ferenc és L. Kiss Csaba azt állítja, hogy technikailag megoldhatatlan lett volna a furnérlemezből készült, német gyártmányú barakkokban, illetve sátrakban gázkamrát berendezni, és a sörgyári táborba munkavégzés céljából bejáró kőszegiek sem értesültek arról, hogy efféle gyilkoló eszköz működött volna.

Ennek alapján semmiképp sem tartható az, amit Szita Szabolcs ír Halálérőd c. könyvében. „A gázzal való gyilkolás gyakorlata egyedülálló volt az állásépítés történetében. Megvalósítása Bauer lágerparancsnok nevéhez fűződik. Bauer, mint SS-Oberschaffführer a német koncentrációs táborok valamelyikéből ismerhette a gázzal való gyilkolás többféle változatát. Kőszegen takarókkal fedette és a rések tömésével légmentesítette azokat a sörgyári barakkokat, ahova a szelektált foglyokat behordatta. A bepermetezett, vagy tartályokból a belső térbe engedett gáz a bezárt, jobbára magatehetetlen emberek lassú halálát okozta. A kőszegi kezdetleges gázkamrának túlélői is voltak: ezeket a barakkok átvizsgálásakor agyonlőttek. A kiürítéskor 72-94 nagybeteg foglyot végeztek ki így.”³⁰

A dr. Rubányi Imre elleni népbíróági perben a vádnak nem sikerült bizonyítania, hogy a vádlott együttműködött volna a kőszegi tábor parancsnokával társai elpusztításában. A megidézett orvosok bizonyították, hogy velük egyetértésben azokat a betegeket vitették át a „halálbarakkba”, akinek nem volt remény a gyógyulásra, és a létszámukat akár azon az áron is igyekezett alacsonyan tartani, hogy szembeszegült a lágerparancsnokkal. Bodó Béla újságíró, tanú elmondta a bíróság előtt, hogy „Bauer rendelkezésére történt a súlyos betegeknek a különválasztása. Bauer egy szadista ember volt, a halálbarakkba is bejött és pisztollyal kényszerítette az embereket, akik ki akartak jönni a barakkból. Azt nem tudom, hogy vádlott miképpen lett a tábor

főorvosa. Rajtam mindenesetre segített, amikor beteg voltam, önként eljött hozzám és aszpirint is hozott.”

Winkler Béla fogász, tanú elmondta: „kötelességemnek tartottam, hogy beteg-ágyból keljek fel és a vádlott emberséges bánásmódjáról vallomást tegyek. A vádlottal együtt voltam. Ő a bajtársiasság szabályait soha nem lépte át. Én az egyik beteg barakkban voltam, Rubányi és a többi orvosok is többször bejöttek és figyelmeztettek bennünket, hogy ha lehet, menjünk a napra és a levegőre, mert így biztosabb a gyógyulás. Azt, hogy én ma itt vagyok, kizárólag az orvosoknak köszönhetem. Minden századnak volt egy külön orvosa, a századorvosok voltak Nemes, Csillag és Endre. Tudomásom van arról, hogy nyolc napi terminus állt rendelkezésre a munkaképes és munkaképtelen deportáltak külön barakkokban való elhelyezésére. Egyik este, amikor már nagyon rosszul voltam, Rubányi bejött hozzám és külön ételt és gyógyszert hozott nekem. Én a láger egész struktúráját ismertem. Bauerről az a véleményem, hogy nem normális, és nem befolyásolható ember volt. Amit megígért, soha nem teljesítette. Én magam is többször fordultam hozzá, de nem állta a szavát és az ígéretét nem tartotta be. Bauerral a vádlott már csak azért sem lehetett bensőségesebb viszonyban, mert a lágerparancsnok nagyon félt a tetűtől. Még Weiler is csak egy-két lépésről, vigyázállásban beszélhetett vele. Én Bauerral a vádlottat karonfogva nem láttam és lokális ismereteim alapján el sem hiszem.”

Jellemző, hogy a bíróság figyelmen kívül hagyta dr. Rubányi kérését, hogy idézze meg, és hallgassa meg a Celldömölkön élő Weiler Sándort, a sörgyári tábor „főjupóját”, aki legalább olyan sűrűn érintkezett Bauer táborparancsnokkal, mint ő, és pontos értesülései voltak tevékenységéről.

Ahogy ezt dr. Rubányi még a tárgyalás előtt megírta a bíróságnak: „A kihallgatni kért tanúkkal igazolni kívánom, hogy nem voltam részese a súlyos betegek kivégzésének és megkínzásának, mert azokat egyrészt életveszélyes fenyegetés alatt jelöltük ki, én pedig nem egyedül bíráltam el, hogy ki a súlyos beteg, hanem azokat két másik orvossal együtt döntöttük el.” A „halálbarakkokba” olykor más módon is kerültek súlyos betegek: „azon bajtársak követelésére, akik ilyen betegek mellett feküdtek vagy velük egy barakkban laktak és sem a szörnyű eltervesedést, sem a maguk alá bocsájtott vizelet és bélsár bűzét nem bírták el.” Ami a gázosítást illeti, dr. Rubányi Weilertől hallott róla először, majd másnap, amikor találkozott Bauerrel a barakkok között, megtagadta, hogy további betegeket helyezzen át a „halálbarakkokba”. Rubányi ugyanis azt vallotta, hogy a németeknek „valami rossz szándékuk van a betegekkel, és ehhez nem vagyok hajlandó segédkezni nyújtani. Bauer erre vérvörös lett s azt mondta, hogy a súlyos betegeket gázzal fogják tetvetleníteni, majd vonaton elszállítják őket. Arra a válaszomra, hogy ezt nem hiszem el, a legdurvábban rám ordított, hogy fogjam be a számat és szigorúan utasított a parancs végrehajtására s megfenyegetett, hogy ha szabotálni merem a parancsot, fejbe lő vagy botjával beveri a fejemet. (Ezt követően Bauer nem is állott velem szóba.)”

A tárgyalás során a védelem tanúi megcáfolták a vád tanúit, és a népügyésznek nem sikerült kétséget kizáróan bizonyítani sem azt, hogy Kőszegen gyilkolási céllal

létrehozott gázkamra működött, mint ahogy azt sem, hogy ennek működtetésében, illetve a szelekcióban dr. Rubányi bűnösen közreműködött.

Mindazonáltal a budapesti Népbíróság 1945. évi 16. napján hozott NB. BVII. 2380/1945/4. számú ítélete első fokon elmarasztalta dr. Rubányi Imrét és öt évi börtönrre ítélte. Bizonyítottnak látta, hogy a „a vádlott részese volt emberek törvénytelen kivégzésének és megkínzásának”. Másik bűnnek azt tekintette, hogy „1945. március végén a vádlott Authalban arra vállalkozott, hogy az ott állomásozó Volksbund részére orvosi szolgálatot fog teljesíteni. Belépett a Volksbund kötelékébe, egyenruhát kapott, lakhatási engedélyt a faluban és elvégezte mindazokat az orvosi teendőket, melyek a Volksbundnál szükségesek voltak. Vádlott tehát magyar állampolgár létre a német hadsereg kötelékébe lépett”.

Egyik vádpont képtelenebb volt, mint a másik. Ez is közrejátszhatott abban, hogy Rubányi doktort 1945 decemberében, négy hónapi fogság után szabadon bocsátották. Büntetése letöltését fellebbezése elbírálásig nem kellett megkezdenie. A Népbíróságok Országos Tanácsa az első fokú bíróság ítéletét 1947. május 22-én „alaki semmisségi okból” megsemmisítette és őt az ellene emelt vádak alól felmentette.

A TÖMEGSÍROK TÖRTÉNETE

Horváth Ferenc és L. Kiss Csaba, a kőszegi Árpád-házi Szent Margit iskola tanárai 2004 júniusában, a város határában illegálisan feltárták a tömegsírok területét, és csontmaradványok mellett két emberi koponyát találtak. Ott, a Guba-hegyen, a Lovagló dülő térségében volt egykor a dögtemető, ahova a kőszegi fuvarosok szekerekkel szállították a tetemeteket. A környéken több sírban mintegy kétezer munkaszolgálatos földi maradványait földelték el, és a csontok részben még ma is itt nyugszanak. 1947 márciusában több száz áldozatot exhumáltak, akiket aztán Budapesten, a Kozma utcai temetőben temettek újra. De még legalább ugyanennyien maradtak a területen. A hivatalos jelentések azonban arról szóltak, hogy minden elhunytat (2500 fő!) exhumáltak és méltó módon újratemettek. A terület nem sokkal később a határsáv része lett, és erdőt telepítettek rá. Az eltelt évtizedek alatt feledésbe merült, hol is vannak a tömegsírok. Szerencsére Horváth Ferencnek még gyerekként mesélték a fuvarosok, hogy hol hányták le a szekerekről a halottakat 1944–45 telén, és arról is suttoztak, hogy az exhumálás nem volt teljes. A két tanár a titokban végrehajtott feltárással akarta bizonyítani a szóbeszéd valóságát. Amikor megtalálták a maradványokat, feljelentették magukat, hogy a hatóságok cselekedjenek. De négy évig semmi sem történt, közben még az az abszurd helyzet is előállt, hogy rövid ideig az iskola szertárában voltak a rendőrségtől visszakapott koponyák. Végre négy év múlva az Igazságügyi Szakértői és Kutatóintézet munkatársai feltárást végeztek a területen. Megállapították, hogy ott még további halottak vannak. A feltárt terület visszatemetésekor helyezték vissza a 2004-ben előkerült maradványokat. Az előkerült leletekből, ruhafoszlányokból, gombokból 2009-ben megrázó kiállítást rendeztek.

Kőszeg még mindig nem nézett szembe mindazzal, ami a város határában a tragikus hónapokban történt. A fejekben teljes káosz uralkodik, az emberek összekeverik a Kőszegről deportált zsidókat azokkal, akiket később hurcoltak ide. Az 1985-ben emelt, rendszeresen megkoszorúzott, de feliratában a zsidókról szót sem ejtő munkaszolgálatos emlékmű sem ott áll, ahol a halottakat eltemették: azon a területen a negyvenes évek elején még disznókat hizlaltak.³¹

Kőszegen Horváth Ferenc és L. Kiss Csaba megtalálta a tömegsír, ami még mindig jelöletlen, bokrok és fák borítják. A most Ausztriához, de 1945 márciusában még a Német Birodalomhoz tartozó, Rohoncon (Rechnitz), ahol folytatódott a Kőszegen kezdett tömeggyilkosság, nincs meg a sír. Március 25-én a vonaton odaszállított, két-száz „kiszelektált” munkaszolgálatost a Batthyány kastélyhoz közel eső kereszt alakú pajtába vitték. Az 1945 március 24-éről 25-re virradó éjjel végezték ki őket. A történetet a Nobel-díjas osztrák író, Elfriede Jelinek is feldolgozta, Az öldöklő angyal című drámájában, mely Bécsben és Pesten is színpadra került. Szerepel Sacha Batthyány És nekem mi közöm hozzá? című, nemrég magyarul is megjelent könyvében is.

Érdemes kitérni a rohonci rémdrámára, melyet a gyilkosságok helyszínén megrendítő, és részletes leírást tartalmazó emlékmű is örökít meg. A 2012-es rohonci megemlékezésen a Budapesten élő nyugdíjas sebész és aneszteziológus főorvos, Vadász Gábor mondott beszédet, aki emlékezett legyilkolt hozzátartozóira.

„Apám vetőmag kereskedő volt, az ikertestvére banktisztviselő. 1945-ben, gyerekként tudtam meg, hogy Kőszegen voltak munkaszolgálatosok, majd Rohoncra vitték és megölték őket. Anyám megpróbálta felkutatni a sírjukat, még a pápától is segítséget kért. 2012-ben én mondtam az emlékbeszédet az emlékmű felavatásakor, ahol Fischer osztrák köztársasági elnök is jelen volt. Úgy tudom, hogy helyi önkéntesek lötték agyon a legyengült, beteg embereket. Rohoncon még most is keresik a tömegsír, légi felvételeket készítenek és hasonlítanak össze, és földradarral is kutatnak. Ebben az ügyben levelezek a polgármesterrel, Engelbert Kenyerivel. Közben minden követ megmozgatok, hogy a kőszegi tömegsír fölött is emlékpark és méltó emlékmű létesüljön. Az ügyben a Simicskó István honvédelmi miniszternél is jártam. Sikerült meggyőzőnöm a tárcát, hogy tekintse hadisírnak a kőszegi Guba-hegyen található, jelöletlen gödröket, hiszen a munkaszolgálatosok a Magyar Királyi Honvédség állományába tartoztak. Most már a HM, a Nemzeti Örökség Intézete (NÖRI) és a Magyar Zsidó Örökség Közalapítvány (MAZSÖK) és a Miniszterelnökség együttesen próbálja rendezni a Kőszegen létesítendő emlékpark ügyét. Ami nem egyszerű, mert a 31,7 hektáros terület egy 92 tagú, szombathelyi székhelyű erdőbirtokosság tulajdonában van, mely a fakitermelés érdekeire hivatkozva hosszú ideig akadékoskodott. Mivel sem a NÖRI, sem MAZSÖK nem vásárolhat földet, felmerült, hogy a Lovagló-dűlő állami tulajdonrészével, 3260 négyzetméterrel váltanak ki a területet, mintegy 1/3 hektárt. Bár Szita Szabolcs, a HDKE igazgatója már 2015 áprilisában intézkedési tervet készített a kőszegi emlékpark kialakításáról, melynek

a területét hivatalosan is bejárták, még mindig messze vagyunk megoldástól. Amit, bár már 84 éves vagyok, még szeretnék megérni.”

A rohonciak úgy emlékeztek, hogy Batthyany Margit grófnő (született Thyssen-Bornemissza Margit), aki ismert volt náci szimpátiájáról és vadászszenvedélyéről, 1945. március 24-én estélyt adott, melyen a náci párt helyi notabilitásai is részt vettek. Éjfél tájban, afféle szórakozásképpen felmerült, hogy végezni kellene a zsidókkal. Az ötletet a részeg vendégek meg is valósították: kiosztották a vadászpuskákat és lelővöldözték a zsidókat. Vagy tucatnyit átmenetileg életben hagytak. Az ő dolguk volt, hogy eltemessék a többieket, majd reggel velük is végeztek.

Sacha Batthyany a nagynénjéről írt, magyarul is megjelent könyvében 32 tényként fogadja el ezt a borzalmas történetet, és megjegyzéseket fűz hozzá. Az egyik: telefon érkezett a kastélyba, hogy „a foglyok között kitört a flekktifusz. Agyon kell löni őket.” Leírja, hogy a mészárlás két tanúját, egy Franz Muhr nevű fegyvermestert és egy Nicolaus Weiss nevű, túlélő zsidót még 1946-ban meggyilkolták. Ugyanekkor nyomozás indult és per kezdődött a kastély vendégei, Josef Muralter, Ludwig Kroll, Stefan Beigelbeck, Eduard Nicka, Franz Podezin, Hildegard Stadler és Hans-Joachim Oldenburg ellen, akik vezető tisztségeket betöltő nácik voltak Burgenlandban. A pereket azonban nem folytatták le, illetve két vádlottat (Beigelbecket és Stadlert) 1948 júliusában felmentettek. Podezin, aki a helyi Gestapo egyik vezetője volt és Oldenburg, a grófnő szeretője és a birtok intézője elrejtöztek. Ők egy ideig a grófnő svájci Luganoban lévő lakásában tartózkodtak, majd Dél-Amerikába távoztak. A fél évszázaddal később újrakezdett nyomozást nehezíti, hogy a legyilkolt zsidók maradványait rejtő tömegsírt mindmáig nem találják, és a tanúk titokzatos módon meghaltak. A kastély pedig még 1945. március végén leégett, a bútorait széthordták.

A Kőszegen történtek alapján nehezen hihető, hogy a rohonci gyilkosság „éjjeli multság” keretében történt, és vadászpuskákkal öldököltek. A grófnő vendégei azonban valószínűleg részt vettek benne, illetve utasítást adtak rá, majd pedig utána elmentek mulatni, „kikapcsolódtak”. A rohonciaknak, akik közül jó néhányan részt vehettek a mészárlásban, érdekük volt, hogy az elmenekült grófnőre fogják saját bűneiket a két nap múlva odaérkező oroszok előtt.

Ausztriában a felelősségre vonás alaposabb volt, mint nálunk. Legalább azoknak a nevét ismerjük, akik öltek, illetve utasítást adtak a gyilkosságokra. Viszont a rohonci tömegsírt földradarral és légi felvételek elemzésével még most is keresik.

JEGYZETEK

- 1 A nyugat-magyarországi holokauszt áldozatainak húsz-harmincezeres száma becsült adat. Ennél kisebb szám egyetlen szerzőnél sem fordul elő, mások harminc-nyvenezerre becsülik az embervesztést, a hegyeshalmi „halálmenetek” áldozataival együtt. De még a kőszegi áldozatok számát sem lehet pontosan megállapítani. A hivatalos veszteségadat 2500 fő, ami, ha elfogadjuk, hogy mintegy 5000-en voltak a két nagyobb táborban és más kisebb szálláshelyeken, azt jelenti, hogy Kőszeg minden második munkaszolgálatos élte túl. Tolnai László Kőszegi végállomás (Budapest, 1947) című visszaemlékezésében 1000-1500 halottat említ, a helybeliek 800-ra becsülték az áldozatokat.

- Gyöngyös Endre, a város polgármestere 1945. június 15-én kb. 2000 megölt zsidóról beszélt. Azokat, akik életben maradtak, a németek a szovjet csapatok közeledtekor vasúton elszállították, illetve gyalogmenetben hajszolták Németországba. Ahogy erről Hruza Judit beszámolt, 1945. április hetedikén Eisenarz mellett az őreik, hogy „megszabaduljanak tőlük”, egy szűk szurdokban vagy negyven percig lövöldöztek a foglyokra, és itt mintegy ötszázan haltak meg. Az ausztriai halálmenetről *Alles Sweigen! (Mindenki hallgasson!)* címmel 1993-ban dokumentumfilmet forgattak. A Michael Zuzanek által rendezett filmben, amit később a Magyar Televízió is bemutatott, Hruza Judit is szerepelt. A túlélők végül Mauthausenbe, Gunskirchenbe és melléktáboraikba jutottak, ahol kicsi volt az esély az életben maradásra. Így a kőszegi deportáltak közül legföljebb 800-an, 1000-en érték meg a felszabadulást. Vagyis legjobb esetben csak minden ötödik vésztele át a megpróbáltatásokat. Ez az arány érvényes az összes munkaszolgálatosra és civilre is, akiket a Józsefvárosi pályaudvaron kerítettek hatalmukba a nyilasok, és Nyugat-Magyarországra kerültek.
- 2 Az adatok forrása: Bakay Kornél: *Jegyzetek a kőszegi Szálasi bunker történetéről és feltárásáról Savaria – a Vas Megyei Múzeumok Értesítője 2002/27 sz. 314 old.*
 - 3 *Kőszegi Krónika, 1938–1952. Székely László apátplébános feljegyzései, Szülőföld Könyvkiadó, 2015, 277 old.*
 - 4 Horváth Ferenc – L. Kiss Csaba: *Végjáték a határon, Kőszeg 1944–1945 Szülőföld Könyvkiadó, Budapest, 2015, 5. old*
 - 5 Szita Szabolcs: *Halálérőd Kossuth Könyvkiadó – ÁKV, 1989, 93 old.*
 - 6 Karsai Elek: „...fegyvertelenül álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Karsai Elek. Magyar Izraeliták Országos Képviselőténak kiadása, Budapest, 1962. I. köt. 95 old.
 - 7 Karsai Elek: i.m. II. köt. 672-673. old.
 - 8 Forrás: Magyarország orvosainak évkönyve és címtára. Bp. 1930–1936. évi kötetek.
 - 9 Rubányi Imre unokaöccsének szíves közlése.
 - 10 Hruza Judit: *Túlélni a holokausztot, Holocaust Füzetek, 16. szám, 2002, 81 old.*
 - 11 *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ABSZTL), APR 319 V–92582*
 - 12 *Fővárosi Levéltár XXV.1. a V-92582, Nb. 2380/1945*
 - 13 Szita Szabolcs: i.m. 173 old.
 - 14 *Kőszegi Krónika, 1938–1952. Székely László apátplébános feljegyzései, Pál Ferenc jegyzeteivel, Szülőföld Könyvkiadó, 2015*
 - 15 *Kőszegi krónika, i.m. 268–269 old.*
 - 16 A zárt alakzatban menetelő, vagy inkább vánszorgó munkaszolgálatosok képe többször is megjelenik Agota Kristof: *A nagy füzet* című, franciául írt regényében, mely érzékelteti azt a tébolyult, egyszersmind nyomasztó hangulatot, mely a városban uralkodott. A nemzetközi sikert aratott regényből Kőszegen forgattak játékfilmet.
 - 17 A nyilasterror hatása egy kamaszlány elítéleteire, In: *1944/1945: Társadalom a háborúban. Szerkesztette Bódy Zsombor és Horváth Sándor, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2015*
 - 18 A nyilasterror hatása i.m. 47 old.
 - 19 Budapesti textiltechnikus beszámolója, DEGOB jegyzőkönyvi szám: 257
 - 20 *Végjáték a határon, i.m. 69. old.*
 - 21 *Kőszegi Krónika, i.m. 276–277. old.*
 - 22 *Kőszegi Krónika, i.m. 249. old.*
 - 23 DEGOB jegyzőkönyvi szám: 745
 - 24 DEGOB jegyzőkönyvi szám: 2246
 - 25 Budapesti szövőmunkás, DEGOB jegyzőkönyvi szám: 2323.
 - 26 Budapesti utazó beszámolója, DEGOB jegyzőkönyvi szám: 1895
 - 27 Budapesti tisztviselő beszámolója, DEGOB jegyzőkönyvi szám: 2188
 - 28 Karsai Elek: i.m. 678. old.
 - 29 DEGOB jegyzőkönyvi szám: 2246
 - 30 Szita Szabolcs: *Halálérőd, i.m. 184. old.*
 - 31 L. Kiss Csaba közlése
 - 32 Sacha Baththany: *És nekem mi közöm ehhez? - A családom története, Helikon Kiadó, 2016*